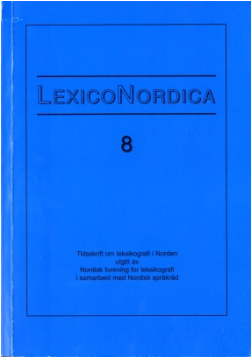

LexicoNordica

Forfatter:	Dag Gundersen	
Anmeldt værk:	Jarvad, Pia 1999: <i>Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998</i> . København: Gyldendal. & Moberg, Lena (hovedred.) 2000: <i>Nyordsboken. Med 2000 nya ord in I 2000-talet</i> . Stockholm: Svenska språknämnden. Norstedts Ordbok.	
Kilde:	LexicoNordica 8, 2001, s. 195-203	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Dag Gundersen

Nyord

Jarvad, Pia 1999: *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998*. København: Gyldendal.

Moberg, Lena (hovedred.) 2000: *Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in i 2000-talet*. Stockholm: Svenska språknämnden. Norstedts Ordbok.

I Sverige kom *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* i 1986, utgitt av Svenska språknämnden under Bertil Moldes ledelse. I 2000 utgav så Svenska språknämnden oppfølgeren *Nyordsboken*, i hovedsak utarbeidet av Lena Moberg, med undertittelen "Med 2 000 nya ord in i 2000-talet". Det er en frisk og munter tittel som kan antyde at med disse 2000 ekstra ordene er man rustet til å brette opp ermene og ta fatt på 2000-tallets oppgaver, i det minste beskrivelsen av dem, i de nærmeste 10–15 år om man følger samme utgivelsestakt som hittil. Tilveksten fortsetter; i *Språkvård* 2/2001 supplerer Lena Moberg med 30 nye, derav fire på *e-*, som det sikkert blir flere av; i *Ord til Arne Hamburger* (2001) analyserer Henrik Holmberg det gode danske nyord *motherfuckerskæg*.

Man får lyst til å bla og beite i en slik bok. Allerede den 10-fargede permen sier noe om ordenes mangfoldige kilder og at slagordet "et fargerikt fellesskap" har passet som en beskrivelse av ordforrådet i de nordiske språkene svært lenge før det kom i bruk om dagens samfunn – nærmere bestemt det norske ("Ja til et f.f.", Røde Kors' aksjon i 1987), da verken "färgrik gemenskap" eller "farverigt fællesskab" er kjent i svensk eller dansk.

I Danmark kom *Nye ord i dansk 1955–1975* i 1984, og i 1999 fulgte *Nye Ord 1955–98*, begge ved Pia Jarvad og den siste i Gyldendals røde ordboksserie. Som tittelen viser, er den eldre boken innarbeidet i den nye, som har ca. 10.000 ord, og det framgår av innledningen at det både er tatt ut ord som viste seg å være eldre enn fra 1955, og satt inn nye fra 1. utgaves tidsrom som man ikke hadde registrert da den utkom. Dette fører tanken hen på hva et nytt ord eller et nyord egentlig er.

Begrep, ord og nyord

Nyord er i dansk først og fremst et stedsnavn, en øy utenfor Møn på 4,8 km² og med 49 innbyggere (1997). Uten forkleinselse for øya, som ble fredet i 1975, er det god grunn til å vurdere ordet også som appellativ. Det er faktisk belagt i *ODS* fra 1884, fra Baruël og Sundbys *Dansk-norsk-fransk Haand-Ordbog* ('mot nouveau, néologisme'). Dermed er det også det tidligste belegget i norsk, ettersom ordboken gir seg ut for også å omfatte dette, og viser det i gjerning ved det kraftpatriotiske eksemplet "det er en norsk normand fra Norge" ('il est né natif de Norvège'), visstnok laget for anledningen av Baruël. I svensk viser *SAOB* til et førstebelegg fra 1914 av Pelle Holm, senere redaktør og ordbokschef i *SAOB* og utgiver av *Bevingade Ord*. *SAOB* definerer det som 'nybildad ord' og *ODS* tilsvarende som '(sj.) nydannet ord'. Det kan man imidlertid ikke være sikker på hvis man ikke kjenner selve opphavet, som *bil* i dansk (*Politiken* 14.3.1902), *finkultur* i svensk (H. Swedner 1965) eller *brukskunst* i norsk (H. Fett 1912, *brukskunst* ifølge *Nationalencyklopedins ordbok* i svensk fra 1933). Selv da kan det vise seg at ordhistorien var ufullstendig. En *quisling* om landssviker er ofte blitt tillagt den svenske korrespondenten S. Åhman kort etter 9.4.1940, men ordet var i bruk fra 1933 i arbeiderpressen (Oscar Torp 2.1.1933); en avisoverskrift fra 1936 var "De svenske quislinger i aktivitet", og i tillegg betydde "en quisling" på 30-tallet en flaske "krydret brennevin", med utgangspunkt i "pepperattentatet" som Q. hevdet seg utsatt for i 1933. I den nye svenske og danske utgaven figurerer *maskrosbarn* og *mælkebøttebarn* med den norske parallellen *løvetannbarn* fra 1980-tallet, men begrepet har røtter i et av Henrik Wergelands mest kjente dikt, "For første Gang" fra 1838 (*Saml. Skr.* I:II.151), der løvetannen omtales som "den Urt, der groer, jo meer den trædes", og tanken utdypes (VI:I.298) når han skriver om sin muses "Løvetand- eller Kokleare-Karskhed, eller sit "Oberoende", som Svensken siger". *Snällism* opptrer i svensk fra 1991, men *snillisme* ble laget på norsk i 1986 av Gisle Espolin Johnson. På den annen side har norsk *enboer* fra 1998 svensk *enbo* fra 1986 som mønster. I mange tilfeller har det nordiske ordet en fortid i et annet språk. *Nye Ord* har *singalong* i dansk fra 1991; men Mitch Millers *singalongers* var i sving (eller swing) i USA iallfall i 1960. Både *resultatvarsel* i norsk (2000) og *vinstvarning* i svensk (1996, Lena Moberg i *Språkvård*) kommer fra *profit warning* i amerikansk. Nå er jo slike paralleller ikke samme ord, men ulike ord, her ett svensk, ett norsk og i bunnen ett amerikansk. Det gjelder også ord med identisk form i flere språk (f.eks. *quisling*). Men de dekker samme begrep, og det er av interesse å se så nøyaktig som mulig hvilket

språk som har vært først ute og dannet mønster. Begge ordbøker oppgir dette når redaksjonen vet det. Den svenske utmerker seg positivt ved også å nevne nærmeste motsvarighet i dansk og norsk; i ordhistorien sist i artikkelen skilles det mellom "av" om opphav fram til semikolon, og deretter motsvarighetene, som ikke nødvendigvis er eldre, f.eks.: "*prion* ..: Av eng. *prion*; da., no. *prion*". Ettersom *Nye Ord* kom året før *Nyordsboken*, mens den norske oppfølgeren ikke er ferdig (kommet til N i 2001), er den best på danske paralleller; f.eks. *bunghopp*, dansk *elastikspring*, men ikke norsk *strikkhopp*.

Særlig vanskelig er det å angi nøyaktig alder når ordet først har et muntlig stadium, som det jo oftest har. "Det kalla kriget" (i svensk fra 1948, innledningen s. 9) kommer jo fra *the cold war* i amerikansk. Men før Walter Lippmann slapp det løs i *New York Herald Tribune* i november 1947, hadde norske *Verdens Gangs* danske USA-korrespondent Sven Tillge-Rasmussen brukt "den kalde krigen" i en kronikk i *VG* 23.9.47, noe som viser at uttrykket var i muntlig bruk i N.Y.s journalistmiljøer før det dukket opp på trykk.

Siden det har vist seg at enkelte "nye ord" ikke var nye, burde det være nyttig også i dansk å skille mellom "nytt ord" om et som vitterlig er nytt, og "nyord" om 'nyregistrert ord eller betydning' i vedkommende språk, slik det i praksis brukes i norsk og svensk. Sammensetningen *nyord* følger dermed det terminologiske ordlagingsprinsipp som Poul Diderichsen påpekte med at "langt fra alle røde Vine [er] "Rødvine"" (*Elementær dansk Grammatik* (1962) s. 231), eller som Es. Tegnér (d.y.) kalte det i 1874, "Att specialisera genom nya sammansättningar" (*Svensk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur* s. 130), i dette tilfellet uten at det fører til "mycket ohandterliga *sesquipedalia verba*" (Horats, 1^{1/2} fot lange ord).

Ordutvalg og kilder

Begge bøker tar først og fremst sikte på å beskrive tilveksten i allmennspråket. Redaktørene krever at ordet har en viss utbredelse og ikke er et engangsord. Ord fra fagspråk sies å utgjøre bare en sporadisk del av det danske materialet, av det svenske i den utstrekning det har fått et visst gjennomslag i allmennspråket. Men da må en spørre hva redaktørene regner som fagspråk, eller med eldre artikkeltitler: "Hur mycket fackspråk är fackspråk?" (Bo Ralph 1981, *Svenskans beskrivning* 12) og "Allmänspråk – vad är det?" (E. Koivusalo, *Språk i Norden* 1980). Som et oversiktlig eksempel har jeg sett på bokstaven J med 11 sider dansk og 2 svensk, og påstår herved at det meste som står

der, er fagspråk. Andre stikkprøver viser også meget merkbare innslag. I stedet for å beklage fraværet av en så viktig språklig sektor må jeg derfor gi redaktørene en honnør de ikke har bedt om, for å ha tatt med så mye som de har. Akkurat som en kan spørre om når et engelsk ord er blitt et nordisk ord, kan en spørre om når et fagspråksord er blitt allmennspråklig, og svare salomonisk at det er begge deler. Begge redaktører framhever, som mange før dem, at utviklingen i ordforrådet gjenspeiler samfunnsutviklingen, enkelt uttrykt av Samuel Columbus i 1678 som at "När waran har förtds in, så ha namne kommit in mä" (SAOB *namn*, 2).

Begge ordbøker bygger på meget store korpora, først og fremst avismateriale, som har en vinkling mot det dagsaktuelle så vel i begivenheter som i kultur og teknologi, noe som er både en fordel, ved at en ofte får ordet ferskt, og en svakhet, ved at visse områder gjerne blir over- eller underrepresentert. Det siste håper man å råde bot på ved størrelsen på materialet. Men materialet, samme hvor stort det er, kan selvsagt aldri bli komplett, og materialet slik det foreligger, kan heller ikke gjengis komplett i ordbøkene. De presenterer et utvalg som gjenspeiler redaktørenes vurdering. Slik må det være. Redaktørene er anerkjente språkfolk, og at deres vurdering er solid, trenger man ikke å tvile på. For å si noe om *hvor* solid burde man være like kyndig i nabospråkene som i sitt eget, og det er man ikke. Man kan stille enkelte spørsmål, f.eks.: I *Nyordsboken* forekommer fem uttrykk med *fot* – *ha varmt på fötterna* osv. – om å 'ha sikkert underlag för ett påstående ell. ett handlande'. Finnes ikke det motsatte – "ha dåligt på fötterna" eller noe sånt? Slike kontrast-par er jo vanlige eller rettere *det* vanlige; det danske "lav *cigarføring*" (s.d.) førte snart til "høj/høy" både i dansk og norsk; på norsk har "i forkant av" (f.eks. en begivenhet) gitt "i etterkant", osv. Det kan skrives som ligning: $x : a = X : B$ (et lite skritt for et menneske, men et kjempesprang for menneskeheten; Neil A. Armstrong på månen 21.7.1969 kl. 03.56.20).

For videre å vurdere det svenske og det danske materialet kan en nordmann gjøre to ting: søke opplysning i anmeldelser fra redaktørenes landsmenn, og sammenligne med det norske nyordsmaterialet og de to bøkene innbyrdes. Både Malmgren (2001) og Trap-Jensen (2000) ville gjort plass for flere ord ved å knappe inn på sitatmaterialet, men for øvrig er ulike anmeldere interessert i ulike ting, så jeg velger heller en liten sammenligning av ord for en del begreper som må antas å være felles:

N	D	S (begge utg.; N =ordet står i Nationalencyklopedin)
aldersrasisme	aldersracisme	åldersrasism
artroskopi	artroskopi	— (N)
asylant	asylant	—
blankskalle	—	skinnskalle
bingo- (neds.)	bingo-	—
breakdans	breakdans	breakdance/-dans
broiler- (neds.)	—	broiler-
datavirus	computervirus	datavirus
euro-	euro-	euro-
grønsj	grunge	grunge
innvandr...(mange)	indvandr...(mange)	(ingen nye fra 90-tallet)
insulinpenn	insulinpen	— (jf. N: -pump)
klone	klone	klona
linselus	linselus	linslus
pappvin	papvin	tetravin
parallellimport	parallelimport	— (N)
pyramidespill	pyramidespil	— (jf. N: -försäljning)
smartkort	smartkort	smartkort
tagge	tagge	tagga
versjonering	versionering	— (N)

Som den lille listen viser, er mye felles, og enda litt mer burde vært det. Andre stikkprøver viser mer av det samme. For eksempel har *Nye Ord burnout* om 'dækafbrændning ved hård kørsel med biler' (riktigere ville vært 'ved hård start af ...'), som i Oslo arrangeres med avansert svensk deltakelse, men *Nyordsboken* har det bare i den eldre betydningen 'utbrändhet'. Ved å bruke Internett på ord fra den ene boken som mangler i den andre, finner jeg f.eks. at *hyperlink*® også finnes i svensk. Om slike ulikheter skyldes redaktøren eller at begrepet ikke er aktuelt i det ene språket, vet man jo ikke alltid. Når det ikke står noen dansk parallell til "å komme ut av skapet" på norsk og "komma ut [ur garderoben]" på svensk om å erklære seg åpent som homofil, kunne det tolkes som at det danske samfunn kanskje er kommet lenger, slik at dette i dag ikke er noen ømtålig sak for danske homofile. Men fra kyndig hold får jeg opplyst at det heter "komme ud af skabet" på dansk også, så slike slutninger kan man ikke trekke. – En større

sammenligning gir mange overraskelser, f.eks. at "få så hatten passer" trolig kom til norsk fra dansk – det omvendte skjer sjelden. Pia Jarvad forsøker ingen forklaring, men man kan vel tenke seg et utgangspunkt i det amerikanske "big-headed", og at kritikken gjør at hodet krymper til naturlig størrelse.

Redigeringen

Begge redaktører gjør klart og oversiktlig rede for redigeringsprinsippene. Et enkelt system med grafiske markører skiller mellom deler av artiklene, henvisninger o.l. Innledningen gjør rede for kildegrunnet, og den svenske har fine avsnitt om nyordenes orddannelse og nyord som speiling av virkeligheten. *Nye Ord* har ikke hatt bruk for å redegjøre for uttaleangivelser, men greier seg i praksis med ofte å si "tilnærmet engelsk uttale", og forutsetter at leseren selv klarer *quiche* og *at quizze*, henholdsvis uten og med v-lyd. Den ville vært i trøbbel om den hadde hatt med *ciabatta*, som den svenske. Der er til gjengjeld leseren i trøbbel, for *Nyordsboken* kjører med IPA, som jo er ganske ugjennomtrengelig og krever at en finger ligger fast inne på s. 18 der nøkkelen står.

Når det gjelder ordboksstrukturen, må særlig én nyttig ting nevnes: Begge ordbøker har en finalalfabetisert ordliste, den svenske bakerst, den danske nest bakerst, fulgt av en årskavalkade 1950–1998. Den siste er særdeles interessant for den som vil følge utviklingen i ordforrådet, for eldre lesere en "trip down memory lane", som Orla Vigsø kaller det, og for alle en kilde til overraskelse over at noen ord er eldre, andre yngre enn man innbilte seg. Med baklengsordlistene kan man samle flokker av ord med samme etterledd – i en del tilfeller er disse også egne oppslagsord – og studere deres vekslende popularitet gjennom perioden, f.eks. at det har gått tilbake med *proces/process* som etterledd, og man kan se på produktiviteten i suffikser. For eksempel er *-eri* i svensk produktivt bare i den nøytrale bruken (*strutseri*), mens dansk i tillegg viser den samme utvikling som norsk ved at suffikset er særlig produktivt i den ironiske eller nedsettende bruk (*dusseri*, *papirnusseri*, *dyneløfteri*, *skrankepaveri*).

Også artikkelstrukturen er mye lik i begge bøker: lemma, ordklasse/bøyning, eventuelt uttale, definisjon, daterte eksempler med kilde, etymologi eller ordhistorie, og i den svenske: eventuell dansk og norsk parallell. Begge bøker er ment å være rent deskriptive; en og annen bruks- eller stilmarkør forekommer i *Nye Ord*, som "Ordet brukes ikke meget mer" under det danske *æggehoved*. Også i *Nyordsboken* forekommer ifølge innledningen slike angivelser; men det er ikke lett å

finne eksempler på det. I fortvilelse griper jeg til *fittstim*, og der står da heldigvis "nedsätt.". Senere dukker også *fusionsvalp* opp med "skämts.", som det nok kunne stått mange steder. Som Lena Moberg uttrykker det: "Det faktum att et ord tagits med i ordboken innebär inte att det fått någon form av sanktion eller kvalitetsstämpel från språkvårdens sida". Dette kan man si, og håpe; men det holder aldri helt stikk. Enhver synliggjøring av et ord fremmer leksikaliseringen av det – at det tas med i ordboken, at det nevnes i omtale av den, at omtalen (forhåpentlig) får flere til å skaffe seg den, at disse finner nye og gode ord som de setter på trykk ... – med andre ord "sommerfugleffekten" (the butterfly effect, Edward N. Lorenz 1972 (oppr. 1961), uregistrert i dansk og ("fjäril-") svensk). Det er derfor gledelig å finne kreative hjemlige ekvivalenter som svensk *bauta-* 'mycket stor' eller *dök-inte-uppare* for "no show", dvs. en passasjer eller hotellgjest som uteblir; mitt eget forslag "en komikker" falt på stengrunn i Norsk språkråd, som ikke er særlig løssluppet utenom rettskrivningsdetaljer og uttale.

I begge ordbøker er redaktørenes definisjoner for det meste mønstergyldige. Et positivt trekk er at begge redaktører har vist omtanke ved å bruke et ett-ords synonym som definisjon der det passer, ofte et hjemlig nyord med egen artikkel som dermed blir et godt forslag til avløser av et importord. *Nyordsboken* lar til dels betydningen framgå av et særlig saksopplysende eksempel (f.eks. *kompaktboende*). Det er en velkjent løsning (se f.eks. *geografi* i Politikens *Nudansk Ordbog*).

Nye Ord har de mest utførlige definisjoner og definerer det meste; f.eks. kalles *æggehoved*, *æghoved* 'intellektuel person' selv om første eksempel, som faktisk gir en bedre forklaring, er "Et "æghoved" er i amerikansk politik en intellektuel teoretiker". Som kjent var denne intellektuelle teoretiker først og fremst Adlai Stevenson, og det virker utrolig at ordet kom inn i dansk først i 1961, som *Nye Ord* påstår; det ble brukt mot ham i valgkampen i 1952. Videre opplyser eksemplet at ordet er skapt av Stewart Alsop. Men ifølge *Random House Dictionary* er det kjent fra ca. 1915, da Alsops (1914–74) språklige kreativitet trolig var begrenset til holofraser. Det et slikt eksempel med saksopplysende innhold særlig viser, er at hvis ikke redaksjonen, som i *Nyordsboken*, bruker det som forklaring og dermed går god for det, er det språklig, men ikke nødvendigvis encyklopedisk sant.

Når det gjelder ordhistorien sist i artiklene, er begge bøker noe ujevne. En kan godt kjenne engelsk ettersmak i flere ord og fraser enn de ca. 400 som Lena Moberg opererer med (s. 16). Også detaljeringsgraden er ujevn. Det gjelder mest *Nye Ord*; *Nyordsboken* lover "kortfattede oppgifter" og gir akkurat det. En kunne nok ønske å høre litt mer om etymologien bak *jätteproppen Orvar* 'om fyrتيالisterna

som hindrade alla yngre' – hvorfor akkurat Orvar? *Nye Ord* har til dels mer utførlige opplysninger, f.eks. under *palmtop* og *prion*, og dermed begynner man å ønske seg det også ellers, men må f.eks. under *jumbo*-gå annetsteds hen for å møte den berømte elefanten på 6,5 tonn (d. 1885) som var utgangspunktet. De opplysningene som boken gir, er nyttige, f.eks. under *basketstøvle* at ordet *basketball* ikke forkortes i engelsk; det ville vært fint med flere istedenfor "Fra engelsk ..." eller henvisning til Barnhart.

Konklusjon

Språket er vårt største kulturhistoriske museum, og nyordbøker hører hjemme i samtidsavdelingen. Med tiden taper de verdien som samtidsdokument, og i dag skjer dette raskt, men de stiger desto mer i verdi når de går over til den historiske avdeling og viser hva som fantes og noe av det som er borte, mens en ny samtid må dokumenteres av fagfolk som det forhåpentlig alltid vil finnes noen av til å føre prosessen à jour. Nå er det gjort for dansk og svensk fram til et nytt århundre og årtusen. Forrige gang var Norsk språkråd først ute med Vigleik Leiras *Nyord i norsk 1945–75* (1982). Denne gang har den norske redaktøren Tor Guttu fordelen av å kunne høste av de danske og svenske kollegenes erfaringer.

Nyordbøker kan brukes på mange måter og også misbrukes, hva jeg kanskje har vist ovenfor ved å antyde sammenligninger som materialet ikke kan brukes til. Til mer eller mindre vitenskapelig bruk kan de vise trender og sannsynlige utviklingslinjer, men ikke sikre bevis eller frekvenser. Sin helt store interesse har de som leseordbøker; det vil si at man ikke starter på første side og slutter på siste, men blar hit og dit og stopper opp, ergrer seg og begeistres.

Til dette egner de to omtalte nyordbøkene seg ypperlig. Det er lett å peke på ting som kunne vært gjort annerledes, flere ord, enklere uttaleangivelse i den svenske og ikke fullt så enkel i den danske, større jevnhet i definisjoner og etymologi, enkelte diskutabile detaljer. Men konklusjonen er utvilsom: Redaktørene har gjort en kjempejobb som de fortjener takk og honnør for.

Litteratur

Ordbøker

Jarvad, Pia 1999: *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998*. København: Gyldendal.

Moberg, Lena (hovedred.) 2000: *Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in i 2000-talet*. Stockholm: Svenska språknämnden. Norstedts Ordbok.
SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska akademien*.
Lund: Gleerups 1893–.

Annen litteratur

Malmgren, Sven-Göran 2001: Kärnamne eller käckhetsfaktor. I:
Språkvård 2, 18–23.

Trap-Jensen, Lars 2000: Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–
1998. I: *International Journal of Lexicography* No. 3, 222–226.

Vigsø, Orla 2001: Nye Ord 1955–1998. *Hermes* 26 s. 173–175.